

УДК 37.02

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-1-41-54

Голуб Н. М.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови,
літератури, культурології та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
nataliya19730902@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1161-2796

Петрук В. Р.

педагог-організатор кафедри тьюторів
Приватного закладу загальної середньої освіти II–III ступенів "Гімназія А+"
petrukvika90@gmail.com
orcid.org/0009-0001-2828-4952

**ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕКСТОЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ
ДО ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

У статті розглянуто проблему реалізації текстоцентричного підходу до вивчення синтаксису на уроках української мови в 10–11-х класах профільної школи. У процесі аналізу лінгводидактичних праць окреслено поняття «текстоцентричний підхід», з'ясовано його ознаки, виділено групи текстотворчих умінь, а також проблему текстоцентризму, яку розглядають у своїх працях сучасні вітчизняні науковці. Акцентовано на тому, що реалізація текстоцентричного підходу сприяє виробленню вмінь сприймати та аналізувати тексти різних типів, стилів і жанрів мовлення, оцінювати їх наповнюваність із боку лексичного багатства, визначати суспільну роль.

У науковій розвідці зазначається, що робота з текстом сприяє інтеграції всіх видів мовленнєвої діяльності й справедливо посідає одне з цільних місць у чинних програмах і підручниках з української мови, оскільки вироблення мовленнєвої компетентності в учнів профільної школи є одним із ключових завдань мовної освіти. У статті розкрито шляхи реалізації текстоцентричного підходу, зокрема шляхом впровадження моделі роботи, що ґрунтується на застосуванні традиційних та сучасних загальнодидактичних принципів навчання української мови, використанні соціокультурних тем, які пропонують чинні програми профільного рівня, а також системи ціннісних понять.

Автори статті акцентують на основних етапах роботи над текстом під час засвоєння синтаксису, характеризують основні інноваційні методи навчання, як-от: проблемний метод, метод текстового аналізу, метод проєктів тощо. Звернено увагу на низку проєктів та завдань до них, які можна застосовувати на уроках української мови в старших класах профільної школи.

У дослідженні представлено методичні рекомендації щодо застосування інноваційних методів навчання під час засвоєння синтаксису, спрямованих на реалізацію текстоцентричного підходу на уроках української мови в профільній школі.

Ключові слова: текст, текстотворчі вміння, мовленнєва компетентність, текстоцентричний підхід, метод текстового аналізу, метод проєктів, профільна школа.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування освіти важливим завданням є прилучення молоді до національної культури. Це зумовлює перегляд підходів до навчання української мови в профільній школі. Актуальними на сьогодні є

інноваційні підходи до навчання, як-от: компетентнісний, когнітивно-комунікативний, особистісно зорієнтований, текстоцентричний тощо.

Сучасна методика навчання української мови в профільній школі активно реалізує ідею проведення уроків на текстовій основі, яка спрямована на сприйняття й відтворення тексту в єдності змісту й форми. Так, відомі лінгводидакти (Т. Донченко, З. Бакум, Н. Голуб та ін.) у своїх працях науково обґрунтовують застосування текстів на заняттях із мови, що полегшує роботу над текстом на уроках різних типів, сприяє виробленню мовленнєвої та комунікативної компетентностей [1].

Основні концептуальні засади реформування освіти визначені Концепцією Нової української школи та чинними програмами з української мови для профільної школи [7; 8]. Серед ключових компетентностей, на формування яких вони спрямовують, – вільне володіння державною мовою, що передбачає вироблення вмінь здійснювати комунікацію на основі знання особливостей стилів мовлення інформаційних та художніх текстів, медіатекстів тощо. Наскрізними в усіх ключових компетентностях є вироблення вміння читати з розумінням, виявляючи приховану й видиму інформацію, формулювати гіпотезу, наводити аргументи, підкріплюючи власні висновки фактами та цитатами з тексту, висловлювати ідеї, пов'язані з розумінням тексту тощо [4; 7]. Отже, застосування текстоцентричного підходу науково обґрунтоване й на часі. Актуальність дослідження зумовлена пошуком ефективних шляхів упровадження текстоцентричного підходу до навчання української мови в 10–11-х класах профільної школи. Це включає використання методів та прийомів, які б дозволили учням не просто сприймати й запам'ятовувати інформацію, а й активно аналізувати, інтерпретувати та критично осмислювати текстовий матеріал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Текстоцентричний підхід до навчання української мови вважають одним із наймолодших у лінгводидактиці, саме тому він не має чіткої загальноприйнятої назви. Серед них – «текстоцентричний», «текстовий», текстоорієнтований», «текстотворчий». Теоретичні засади текстоцентричного принципу сягають 60–70-х рр. ХХ ст., коли було введено текст як результат комунікативного акту, мовленнєвий витвір. Уперше він був розроблений та обґрунтований у працях зарубіжних науковців (Дж. Каца, Дж. Фодора, П. Посталя, Ш. Кіфера та ін.). Якщо говорити про його ознаки, він є поліфункційним, полягає в засвоєнні мовних знань і мовленнєвих умінь із використанням текстів, осмисленні структури тексту й функцій одиниць мови, сприяє виробленню навичок сприймання, аналізу, відтворення, конструювання та редагування висловлень. Результатом його впровадження є розвиток мовленнєвої та комунікативної компетентностей [13, с. 238].

Так, проблема тексту була в полі зору психолінгвістів та лінгводидактів (В. Мельничайка, Л. Лосєвої, М. Пентиліук та ін.). Це зумовлене тим, що мова як засіб комунікації знаходить свій вияв у висловленні, яке слугує вираженням змісту й форми в єдності [9, с. 211]. Так, проблеми текстоцентризму активно розглядають у своїх працях сучасні вітчизняні науковці, зокрема О. Горошкіна, З. Бакум, Л. Мацько, А. Нікітіна, С. Омельчук, М. Пентиліук та ін. Вони акцентують на тому, що його реалізація сприяє виробленню вмінь сприймати та аналізувати тексти різних типів, стилів і жанрів мовлення, оцінювати їх наповнюваність із боку лексичного багатства, визначати суспільну роль тощо [9, с. 210].

Аналіз досліджень свідчить про те, що науковці (Т. Ніколаєва, Ф. Бацевич, Л. Галаєвська та ін.) акцентують на важливості текстоцентричного підходу для розвитку критичного мислення та аналітичних здібностей, використанні різних видів текстів, зокрема літературних, наукових, журналістських, для формування універсальних мовних навичок; підкреслюють важливість інтерактивних методів навчання, зокрема дискусії та проєктної роботи; зосереджують увагу на ролі цифрових технологій у сучасному навчанні тощо [1].

Мета статті полягає в розкритті інноваційних шляхів реалізації текстоцентричного підходу до вивчення синтаксису на уроках української мови в профільній школі.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових компонентів формули Нової української школи, на думку авторів Концепції, є «новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві» [7, с. 7]. Так, вироблення мовленнєвої компетентності в учнів профільної школи є одним із ключових завдань мовної освіти. Вона включає здатність учнів вільно та доречно користуватися засобами мови для реалізації комунікативних завдань у різних життєвих ситуаціях. Робота з текстом як основа навчання сприяє інтеграції всіх видів мовленнєвої діяльності (читання, аудіювання, говоріння, письма) і розвитку соціокультурної, мовленнєвої та комунікативної компетентностей школярів [3]. У чинних програмах і підручниках з української мови текст справедливо посідає одне з ключових місць. У межах комунікативної змістової лінії значна увага приділяється поняттям, які пов'язані з мовленням, зокрема тексту, його типам, стилям і жанрам [1; 8].

Проаналізувавши теоретичні засади використання текстоцентричного підходу, чинні програми та підручники з української мови, практику роботи вчителів над розв'язанням проблеми, ми дійшли висновку, що робота над текстом повинна відбуватися з урахуванням традиційних та сучасних загальнодидактичних принципів навчання української мови. Так, ми пропонуємо спиратися на такі, як-от: науковості, доступності, систематичності та послідовності, зв'язку теорії з практикою, навчання з життям. Сучасні вимоги до освіти учнів передбачають реалізацію інноваційних принципів навчання, аби сприяти підготовці сучасного випускника профільної школи. Так, у роботі над текстом варто враховувати принцип *гуманізації*, щоб забезпечити повагу до дітей як суб'єктів навчання; *індивідуалізації та диференціації* в доборі методів та прийомів; *розвивального характеру* навчання української мови, *співтворчості* в роботі на уроці та виробленні компетентностей; *міжпредметні зв'язки*, що реалізуються шляхом застосування текстів української літератури (І. Франка, П. Тичини, О. Олеся, М. Куліша, О. Довженка та ін.), а також текстів профорієнтаційного характеру тощо.

Важливо акцентувати на врахуванні лінгводидактичних принципів навчання, як-от: *діалогізації* навчання української мови, щоб забезпечити використання групової, парної та фронтальної форм діяльності на уроці; *текстотворчості (текстоцентризму)*, який сприяє засвоєнню синтаксичних одиниць на текстовій основі; *вивчення синтаксису у зв'язку з розвитком мовлення та виробленням компетентностей*; *внутрішньопредметних зв'язків*, що спрямовані на з'ясування доцільності мовних засобів у текстах, їх точний пошук та добір для конструювання власних висловлень тощо.

Для того, щоб систематично впроваджувати текстоцентричний підхід, варто спиратися на *соціокультурні теми*, які пропонують чинні програми профільного рівня, а також на *систему ціннісних понять* [8; 10]. На думку О. Кучерук, засвоєння школярами морально-етичних вартостей сприятиме підвищенню рівня соціокультурної компетентності, збагаченню емоційно-чуттєвого, соціально-комунікативного досвіду вихованців, мотивуватиме їх до вироблення стратегії мовленнєвої поведінки в комунікативних ситуаціях на текстовій основі [5; 6].

У доборі текстів до уроків української мови ми спиралися на традиційну класифікацію, яку пропонує М. Пентилюк, види робіт, представлені чинними програмами, поради лінгводидактів, а також досвід вчителів профільної школи [9; 10]. Наша модель роботи передбачає застосування *традиційних методів* навчання в роботі над текстами, як-от: усного викладу вчителем матеріалу (під час підготовки до сприймання текстів соціокультурного спрямування, пояснення граматичного матеріалу із синтаксису тощо), спостереження над функцією мовних одиниць у тексті, різних видів бесіди (із метою підготовки до сприймання, аналізу тексту, розв'язання ситуацій спілкування тощо), роботи з підручником, методу вправ.

Так, для вироблення мовленнєвої компетентності вчителю варто обирати тексти соціокультурного спрямування. Серед завдань, які можна запропонувати учням, виділяємо такі:

- сформулювати тему, основну думку тексту, можливу ситуацію та мету, де може відбуватися спілкування;
- проаналізувати заголовок та з'ясувати його значення;
- знайти незнайомі слова в тексті, пояснити їх значення;
- на основі ключових слів стисло переказати зміст аналізованого тексту;
- визначити доцільність уживання мовних засобів тощо [12].

На думку лінгводидактів, основними чинниками вироблення мовленнєвої компетентності є текстоцентричний підхід, інтеграція змістових ліній, комунікативна спрямованість, диференційований підхід. Текстоцентричний підхід при цьому може ґрунтуватися на таких положеннях:

- текст є центром навчання, засобом навчання, об'єктом аналізу та джерелом знань;
- комплексний підхід до тексту: здійснювати його аналіз, інтерпретацію, редагування та конструювання власних текстів;
- інтеграція видів мовленнєвої діяльності (поєднання читання, обговорення, письма та аудіювання в процесі роботи з текстом);
- соціокультурна значущість тексту: його соціокультурний та виховний потенціал тощо [11].

До основних **етапів роботи над текстом** лінгводидакти відносять такі:

1. Підготовка до сприймання тексту.
2. Презентація тексту (*читання, аудіювання*).
3. Визначення комунікативної мети (*розуміння змісту, розвиток критичного мислення, формування творчих умінь* тощо).
4. Постановка проблемних запитань щодо осмислення теми тексту.
5. Ознайомлення із соціокультурним контекстом: розгляд історичних, соціальних, культурних обставин, у яких створений текст.
6. Аналіз тексту (визначення теми, головної думки, структури тексту; аналіз його жанрових, стилістичних і мовних особливостей (стилю, лексики, синтаксису, доцільності використання художніх засобів); виділення смислових частин тексту; побудова плану).
7. Інтерпретація тексту (обговорення тексту в малих групах або у форматі класної дискусії; виявлення підтексту, метафор, символів і прихованих значень; пошук відповідей на проблемні запитання, які порушив автор).
8. З'ясування практичної значущості тексту. На цьому етапі доцільно буде виконати творчі завдання (написати есе, конструювати власні тексти на основі прочитаного, добирати аргументи для висловлення власної думки; редагувати тексти, здійснювати заміну слів, структури речень тощо [11]).

Розглянемо й інші методи та прийоми, які сприяють реалізації текстоцентричного підходу. Серед них на увагу заслуговує *метод проєктів*. Так, О. Полінок визначає так мету проєктів: «показати учням їхню зацікавленість у набутих знаннях, що можуть і повинні знадобитися в житті» [11, с. 74]. Під час роботи педагог виступає в ролі наставника, тьютора, який сприяє, допомагає в пошуку джерел інформації. Важливо, що учні навчилися самостійно приймати рішення, розмежовувати головне й другорядне та демонструвати вміння працювати з різними видами текстів [11].

О. Глазова акцентує на застосуванні *методу текстового аналізу*. Він передбачає глибоке вивчення змісту, структури, мовних засобів тексту. Паралельно із засвоєнням мовленнєвих навичок можна ознайомити учнів із видами спілкування та особливостями публічних виступів із доповідями. При цьому можна організувати роботу в групах і запропонувати учням прочитати текст, визначити лексичне значення

слів, поставити один одному по три запитання тощо. Додатковими завданнями слугує складання плану та тез [2].

Доцільним на уроках української мови в профільній школі буде застосування *проблемного методу* – постановка дискусійних питань і пошук відповідей шляхом роботи з текстом. Так, під час засвоєння теми «*Специфічна побутова лексика: просторічні слова, їх стилістичні функції*» (10-й клас) можна провести роботу з текстом із метою дослідження білінгвізму в Україні та виникнення суржику, потім проаналізувати текст і написати до нього тези. Проблемним запитанням слугує таке: «*Чи небезпечний суржик для розвитку української мови?*» Педагог може пропонувати учням висловити власну думку, обговорити приклади з поп-культури та їх вплив на суспільство. При цьому школярі працюють із текстом, учаться структурувати інформацію й обстоювати власну думку перед опонентом.

Так, під час вивчення теми «*Стилістичне забарвлення значущих частин слова: префіксів і суфіксів*» (10-й клас) можна застосувати прийом *перетворення тексту*. Наприклад, «*Прочитайте гумореску. Поясніть, завдяки чому автор досягнув комічного ефекту?*» Також можна поглибити це завдання такими: *продовжити гумореску у формі листа-відповіді батькам, застосовуючи слова, яким словотворчі афікси надали відтінку зрубілости, зневажливості; перетворити текст (продовжити, змінити стиль, адаптувати текст до іншої аудиторії тощо)* [2].

На сучасному етапі становлення освіти важливо не лише переосмислити підходи до навчання, а й розширити коло завдань, які сприяють виробленню предметних та ключових компетентностей, збагаченню світогляду школярів, є доцільними для використання в умовах дистанційного формату. Так, ми поглибили зміст завдань до текстів, поданих у підручниках, а також дібрали уривки з творів українських письменників, що сприятиме реалізації міжпредметних зв'язків:

10-й клас. Вправа 7. Текст 1. Українська Вікіпедія

Аналітичні та креативні проєктні завдання

– *Прочитайте текст. Поміркуйте, чи варто повністю довіряти Вікіпедії та користуватися нею як єдиним джерелом інформації?*

– *Знайдіть у тексті слова, яких ще не було в українській мові у 20–30-х роках ХХ ст.*

– *Складіть короткий тлумачний словник, увівши ці слова до його реєстру.*

– *Створіть статтю у Вікіпедії про урочище, ставок, вулицю, парк або про ваш освітній заклад. Використовуйте при цьому матеріал статті Вікіпедії про озеро Тельбин або Український гуманітарний ліцей, що знаходиться в місті Києві.*

Дані завдання поглиблюють, урізноманітнюють роботу над текстом і сприяють залученню регіонального чинника.

10-й клас. Вправа 6. О. Забужко: «Не бійтеся говорити українською» (канал *You Tube*).

Аналітичні завдання з використанням текстів

– *Визначте елементи мовленнєвої ситуації: 1) адресата; 2) адресанта; 3) предмет мовлення; 4) умови успішного спілкування.*

– *Який момент у виступі О. Забужко видався вам найбільш переконливим? Обґрунтуйте власну думку.*

– *Поміркуйте, як впливають ораторські здібності на переконливість аргументів.*

– *Запропонуйте власні аргументи щодо переходу на комунікацію українською мовою.*

Пропоновані завдання не лише розвивають уміння переконувати слухача, а й сприяють удосконаленню навичок конструювання текстів. Так, лінгводидакт Н. Голуб акцентує на основних групах текстотворчих умінь, вироблення яких ми пропонуємо в нашій моделі роботи на уроках української мови в профільній школі (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

**Групи текстотворчих умінь для учнів профільної школи
(за Н. Голуб)**

Групи текстотворчих вмінь	Види текстотворчих вмінь
Осмислювально-мотиваційні	<i>Мотивувати текстотворчу діяльність; обирати тему; визначати мету; обґрунтовувати комунікативну доцільність [3].</i>
Логіко-інформаційні	<i>Аналізувати, групувати, класифікувати, структурувати й систематизувати матеріал; формулювати гіпотезу; тезу; добирати аргументи; покликатися на відомі факти, приклади із життя людей, історичні дати, прислів'я й афоризми, твори, цитати з творів тощо; структурувати текст тощо [3].</i>
Психологічні	<i>Прогнозувати психологічний вплив тексту на співрозмовника; добирати й застосовувати прийоми комунікації [3].</i>
Мовновиражальні	<i>Добирати влучні слова; використовувати синоніми; фразеологізми; збагачувати текст тропами для увиразнення думки й створення відчуття естетичної насолоди; співвідносити мовні засоби із задумом, типом, жанром і стилем мовлення; застосовувати контакто-налагоджувальні прийоми; добирати слова й вислови, що сприяють налагодженню психологічного комфорту тощо [3].</i>

Так, текстоцентричний підхід до вивчення синтаксису в 10–11-х класах профільної школи є важливим засобом формування мовленнєвої компетентності. Він забезпечує не лише теоретичне засвоєння синтаксичних понять, конструкцій, засобів зв'язку, але й розвиток практичних умінь аналізувати й використовувати їх у реальних комунікативних ситуаціях. В. Сидоренко визначає *синтаксичну компетентність* як одну з основних предметних компетентностей у системі мовних знань, умінь і навичок, які необхідні школярам у різних ситуаціях комунікативного дискурсу, що «передбачає їхню здатність користуватися усною й писемною літературною мовою, послуговуватися необхідним арсеналом синтаксичних мовних одиниць» [14, с. 55].

На значенні синтаксису в аспекті комунікативного спрямування акцентували вітчизняні мовознавці та лінгводидакти (Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, А. Загнітко, І. Кухарчук, К. Шульжук та ін.). Вони підкреслювали, що більшість мовознавчих понять можна усвідомити лише на синтаксичному рівні. Так, К. Плиско підкреслює, що синтаксис є основою для засвоєння функціональної значущості мовних одиниць інших рівнів, допомагає усвідомити комунікативну функцію мови, сприяє розвитку логічного мислення й зв'язного мовлення учнів [9].

А. Ярмолюк акцентує на тому, що в засвоєнні синтаксису важливо приділяти увагу міжпредметним зв'язкам як засобу трансформації набутих знань у світоглядну картину світу, формування загальнолюдських та національних цінностей. Важливе місце при цьому методист відводить комплексним вправам у контексті текстоцентричного підходу. Вони спрямовані на вироблення вмінь розпізнавати синтаксичні конструкції в текстах соціокультурного спрямування, усвідомлення природи цих одиниць та їх комунікативної ролі в мовленні. Також лінгводидакт пропонує застосовувати з цією метою тексти соціокультурного спрямування. Серед завдань із синтаксису, спрямованих на вироблення мовленнєвої компетентності, такі, як-от: *конструктивні вправи за текстом, спрямовані усвідомлення граматичної будови*

синтаксичних конструкцій; аналіз, редагування та переклад текстів, конструювання висловлень на їх основі; ситуаційні, творчі завдання, спрямовані на добір комунікативно доцільних мовних засобів; утворення речень за різними моделями тощо [15, с. 5]. Таким чином, лінгводидакт розглядає текст і як засіб формування системи цінностей, і як джерело інформації, об'єкт розуміння та формування естетичних почуттів [15].

На думку А. Ярмолюк, тексти повинні містити інформацію країнознавчого характеру, сприяти розвитку психічних процесів, творчих здібностей, емоцій і почуттів [15, с. 5]. Крім цього, тексти соціокультурного спрямування повинні носити когнітивний характер, спонукати до роздумів, формувати вміння аргументувати власну думку, розв'язувати проблемну ситуацію тощо. У зв'язку з цим авторка пропонує використовувати уривки з творів українських письменників (наприклад, М. Стельмаха).

Так, під час вивчення синтаксису варто спиратися не лише на загальнодидактичні та власне методичні принципи навчання, а й на такі положення, визначені В. Сидоренко:

- синтаксис засвоюється шляхом роботи над текстом як цілісна система;
- учні аналізують не лише окремі синтаксичні конструкції, а й їхню роль у структурі тексту;
- завдання з синтаксису ґрунтуються на текстах, що моделюють реальні мовленнєві ситуації (офіційне спілкування, художні твори тощо);
- під час аналізу тексту відбувається виокремлення та засвоєння речень із різними синтаксичними конструкціями (складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові тощо): аналіз синтаксичних засобів, які виконують важливу стилістичну або смислову функцію; спостереження за вживанням однорідних членів речення, звертань, вставних слів і конструкцій тощо;
- практичний етап повинен містити завдання на трансформацію синтаксичних конструкцій у тексті (наприклад, заміну складнопідрядних речень безсполучниковими тощо); конструювання речень або невеликих текстів із використанням вивчених синтаксичних явищ;
- креативний етап, наприклад, створення власного тексту, передбачає демонстрацію вміння використовувати синтаксичні конструкції відповідно до стилю та жанру; письмовий аналіз тексту однокласника, де учні акцентують на використанні синтаксичних засобів і пропонують удосконалення [14].

Аби сприяти успішній реалізації текстоцентричного підходу до навчання української мови в профільній школі пропонуємо методичні рекомендації для вчителів, спрямовані на вироблення мовленнєвої компетентності під час засвоєння синтаксису.

Так, процес вироблення мовленнєвої компетентності повинен відбуватися на *аспектних уроках та заняттях із розвитку мовлення*. Ними можуть слугувати будь-які традиційні уроки та нестандартні (*урок-диспут, урок-ток-шоу, урок-подорож, урок-змагання, урок творчості, урок-дослідження* тощо). Саме ці заняття сприятимуть використанню групових форм діяльності, створенню атмосфери співробітництва на уроці. Так, на думку В. Сидоренко, *урок-диспут*, є дуже доцільним шляхом навчання учнів вести дискусію, організувати спілкування, реалізовувати можливості обстоювання власних поглядів із використанням виражальних засобів синтаксису та інших розділів мови [14].

Наприклад, можемо запропонувати й проведення *традиційного уроку* із застосуванням завдань для роботи з текстом:

Тема уроку. *Складні й багатокomпонентні речення. Особливості структури та семантики сполучникових (складносурядних та складнопідрядних) і безсполучникових, багатокomпонентних речень.*

I. Організаційний момент (привітання; перевірка готовності до заняття).

II. Актуалізація опорних знань.

1. Репродуктивна бесіда.

- Пригадайте типи складних речень.
- У чому відмінність між складносурядними, складнопірядними та безсполучниковими реченнями?

2. Записування прикладів на дошці.

- Наведіть приклади складних речень із літературних текстів, які ви читали раніше.

III. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми та мети уроку.

IV. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу (метод аналогії).

V. Узагальнення й систематизація знань.

Вправа 1. За допомогою відео з tiktok (у) з'ясуйте зв'язки між частинами складного речення:

- <https://vm.tiktok.com/ZMkrSmWwt/>
- <https://vm.tiktok.com/ZMkrSbRSJ/>

Завдання:

- Прослухайте текст кожного відео (аудіювання).
- Випишіть приклади складних речень.
- Визначте типи складних речень та з'ясуйте типи відношень між частинами (наприклад, причиново-наслідкові, часові, умовні тощо).

Вправа 2. Перебудуйте просте речення на складне з різними видами пірядного зв'язку.

Просте речення: «Дівчина йде в магазин».

Наприклад:

«Дівчина йде в магазин, бо їй потрібно купити хліба»;
«... , щоб купити хліба» тощо.

Вправа 3. Прочитайте уривки з пісень і виконайте до них завдання:

- Випишіть складні речення з кожного тексту.
- Підкресліть граматичну основу кожного речення.
- Визначте тип речення (складносурядне, складнопірядне, безсполучникове, багатоконпонентне).
- Поділіться своїми знаннями в парах, обговорюючи типи речень та особливості їх будови.

Питання для рефлексії:

- Які типи складних речень найчастіше трапляються в текстах пісень?
- Як будова речень впливає на емоційне звучання тексту?

Вправа 4. Напишіть мінітекст (5–6 речень), використовуючи різні типи складних речень. Тема твору: «Осінній вечір у місті».

Після виконання завдання учні обмінюються роботами, визначають типи складних речень у текстах однокласників.

VI. Підбиття підсумків й повідомлення домашнього завдання.

- Проаналізуйте комікс. Про що розмовляють герої?
- Як висновки можна зробити з їхнього діалогу?

Робота з коміксом (виведений на мультимедійний екран):

- Що нового ви дізналися про складні речення?
- Як ці знання допоможуть вам у написанні творів чи конструюванні інших текстів?

Домашнє завдання:

1. Знайдіть та випишіть з улюбленого твору по 2 приклади складних речень кожного типу.
2. Складіть монолог, використовуючи багатоконпонентні речення, на тему «Моє майбутнє».

Отже, можемо дати такі рекомендації для вчителів-мовників із метою реалізації текстоцентричного підходу до засвоєння синтаксису в старшій школі.

1. Так, для вироблення вмінь критично мислити, самостійно розв'язувати поставлену проблему учителеві варто не лише *створити проблемну ситуацію*, а й сприяти аргументації судження.

2. Під час реалізації текстоцентричного підходу варто сприяти виробленню текстотворчих умінь і навичок (*табл. 1.1*). При цьому процес навчання текстотворенню буде успішним за умов урахування інших сучасних підходів до навчання синтаксису.

3. Серед основних форм роботи на уроці варто використовувати парну, групову, фронтальну, що сприятиме створенню атмосфери співробітництва. На сьогодні доцільно працювати й у кватеті, особливо в умовах дистанційного навчання, коли можна розподілити вікно робочого столу комп'ютера на кімнати. На цьому етапі є можливість організувати обговорення, а також створити змагання [10].

4. Під час реалізації текстоцентричного підходу доцільно застосовувати інтерактивні методи й прийоми, спрямовані на створення позитивної атмосфери, мотивації освітньої діяльності, прийоми рефлексії когнітивної діяльності тощо. Серед них такі, як-от: метод «мовного аналізу», «видозміни мовного матеріалу», «бліц-дискусія», «діалогування», метод гри («ділової», «рольової» тощо).

5. Під час засвоєння синтаксису на засадах текстоцентричного підходу значна роль відводиться *проектам*, які, як зазначає Н. Голуб, мають строкату класифікацію. Серед них – *навчальні, життєві, ігрові* тощо [3]. Лінгводидакт акцентує на ролі проєктів у формуванні мовленнєвої компетентності: розвивають дослідницькі вміння в роботі з текстом та іншою інформацією; сприяють стимулюванню інтересу до розв'язання проблем; розвивають критичне мислення; дають можливість створити природне середовище для вироблення компетентностей; допомагають застосовувати здобуті знання про текст для розв'язання проблем, завдань практичного характеру тощо [3].

До основних прийомів реалізації проєктів відносимо такі: *постановка проблеми, цілевизначення, мотивування до роботи, припущення, уточнення, конкретизування, планування, групування, регулювання, аналіз, зіставлення, порівняння; узагальнення, формулювання запитань, прогнозування, налагодження (виявлення) причинно-наслідкових зв'язків, формулювання висновків* [3].

Основними етапами реалізації проєктів є такі: мотивувально-планувальний (постановка проблеми, цілевизначення, планування роботи), творчо-пошуковий (реалізація задуму в продукті), виконавський (представлення проєкту), рефлексійно-оцінювальний [3].

Так, пропонуємо увазі вчителів такі проєкти, які можна використати в 10–11-х класах профільної школи під час засвоєння синтаксису на засадах текстоцентричного підходу (*табл. 1.2*):

Таблиця 1.2

Проекти під час засвоєння синтаксису 10–11-ті класи

Назва проєкту	Зміст роботи
1	2
1. Синтаксис у мас-медіа: аналіз мови журна-лістики	Завдання: – Проаналізуйте заголовки новинних статей. – Які види речень там найчастіше використовуються? Чому? – Порівняйте, чим відрізняється будова речень у новинних телеграм-каналах та новинних сайтах. – Напишіть власну журналістську статтю на тему волонтерської діяльності у вашому місті.

Продовження таблиці 1.2

1	2
<p>2. Синтаксис у дії: як речення формують стиль тексту</p>	<p>Завдання:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Проведіть експеримент із перетворенням текстів. – Знайдіть в інтернеті новинну статтю, перетворіть її на художній текст. – Знайдіть наукову статтю, перетворіть її на текст розмовного стилю. – Знайдіть текст офіційно-ділового стилю, перетворіть його на новинну статтю. – Створіть «синтаксичний колаж» із цих текстів. – Простежте, як різні синтаксичні конструкції впливають на формування різних стилістичних відтінків.
<p>3. Синтаксис як ключ до переконання: аргументація через речення</p>	<p>Завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Учні діляться на групи за темами, у середині групи обирають сторони «за» чи «проти», створюють аргументацію до питання: <ul style="list-style-type: none"> – екологічні питання (наприклад, зміна клімату); – соціальні проблеми (наприклад, права людини); – освіта (наприклад, важливість змін у школах); – здоров'я (наприклад, здорове харчування). 2. Групи повинні сформулювати головну ідею свого тексту. 3. Для посилення аргументації вони повинні використовувати такі синтаксичні прийоми, як риторичні запитання, паралельні конструкції та повторення. 4. Після проведення дебатів проаналізувати, як синтаксичні прийоми вплинули на аргументацію.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Доходимо висновку, що основними шляхами реалізації текстоцентричного підходу до засвоєння синтаксису в профільній школі є врахування основних аспектів навчання мови, загальнодидактичних та лінгводидактичних принципів, організація групової та фронтальної роботи, використання соціокультурних текстів, традиційних та інноваційних методів і прийомів навчання. Його застосування буде успішним за умов, якщо він:

- спрямований на розвиток умінь читати, аналізувати, писати й говорити на основі використання текстів різних стилів і жанрів;
- сприяє виробленню критичного мислення;
- спонукає особистість до творчого розвитку (шляхом виконання завдань на створення текстів, редагування або написання продовження з метою творчої самореалізації учнів);
- забезпечує культурне збагачення. Так, робота з текстами, що містять соціокультурну інформацію, розвиває національну свідомість, поглиблює світогляд і знання про національну культуру тощо.

Отже, текстоцентричний підхід є шляхом, що сприяє інтеграції мовленнєвих, комунікативних та культурологічних чинників навчання української мови. Його застосування сприяє комплексному розвитку особистості вихованців, виробленню в них предметних та ключових компетентностей, а значить здатності ефективно застосовувати мовні знання в практичній діяльності. У процесі роботи над формуванням мовленнєвої компетентності педагог може застосовувати традиційні та

інноваційні підходи до навчання, проблемні методи навчання, сприяючи таким чином виробленню текстотворчих умінь учнів та реалізації текстоцентричного підходу. Він є ефективним засобом розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей та глибокого розуміння тексту учнями.

Перспективами подальших досліджень вважаємо розробку методичних рекомендацій щодо реалізації текстоцентричного підходу під час засвоєння інших розділів мови.

Література

1. Галаєвська Л. В. Текстоцентричний підхід до формування мовленнєвих умінь і навичок учнів та його реалізація в підручнику української мови. *Проблеми сучасного підручника*. 2017. Вип. 19. С. 68–79.
2. Глазова О. П. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. Освіти. Харків: Ранок, 2019. 224 с.
3. Голуб Н. Б., Новосьолова В. І., Шелехова Г. Т., Ярмолюк А. В. Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу: пос. Київ: Видавничий дім «Сам», 2017. 144 с.
4. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyizagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>.
5. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема. *Українська мова і література в школі*. 2014. №2 (112). С. 2–7.
6. Кучерук О. Технології мовленнєвого розвитку школярів. *Дивослово*. 2008. № 10. С. 3–7.
7. Концептуальні засади реформування середньої школи. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
8. Мацько Л. І., Груба Т. Л., Семенов О. М., Симоненко Т. В. Українська мова. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів Філологічний напрям, профіль – українська філологія. 2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.
9. Пентиліук М. І. Текстоцентричний підхід до формування лексико-народознавчої компетентності майбутніх учителів гуманітарних дисциплін. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2020. № 1. С. 210–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2020_1_39.
10. Петрук В. Р., Голуб Н. М. Шляхи реалізації текстоцентричного підходу до навчання української мови в чинних програмах та підручниках для 10–11-х класів профільної школи. *Арватівські читання–2024: збірник тез доповідей Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції, 17 травня 2024 року* / упоряд. А. І. Бондаренко, Н. М. Голуб, Н. М. Пасік. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. С. 100–104.
11. Полінок О. В. Формування граматичної компетентності учнів 10 класу з використанням методу проєктів у процесі навчання української мови: дис ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2018. 241 с.
12. Свірчук Т. І. Робота з текстом як основа взаємопов'язаного формування комунікативної та соціокультурної компетенцій. *Педагогічні науки: зб. наук. пр.* 2008. Вип. 48. С. 100–103.
13. Семеліт О. В. Текстоцентричний підхід у методиці викладання української мови як засіб формування комунікативної компетентності учнів. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 2 (1). С. 237–245. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2015_2%281%29_44.
14. Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8–9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі*. Київ, 2015. № 1. С. 7–19. URL: <http://surl.li/ulufci>.
15. Ярмолюк А. Спостереження над мовою прози М. Стельмаха під час вивчення складного речення. URL: <http://lib.iitta.gov.ua>.

References

1. Halaievska, L. V. (2017). Tekstotsentrychnyi pidkhid do formuvannia movlennevykh umin' i navychok uchniv ta yoho realizatsiia v pidruchnyku ukrains'koi movy. [Text-centric approach to the formation of students' speech skills and its implementation in the Ukrainian language textbook]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the Modern Textbook*. Issue 19. Pp. 68–79 [in Ukrainian].
2. Hlazova, O. P. (2019). *Ukrains'ka mova (riven' standartu): Pidruch. dlia 11 kl. zakh. zahal. sered. osvity*. [Ukrainian language (standard level): Textbook for 11th grade of general secondary education institutions]. Kharkiv: Ranok Publishing House, 224 p. [in Ukrainian].
3. Holub, N. B., Novoselova, V. I., Shelekhova, H. T., & Yarmolyuk, A. V. (2017). *Navchannia ukrains'koi movy uchniv 5 klasu na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu*. [Teaching Ukrainian language to 5th-grade students based on the competency approach]: *Pos. Kyiv – A manual*. Kyiv: Sam Publishing House, 144 p. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi standart bazovoi seredn'oi osvity, zatverdzeni postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898. [State Standard of Basic Secondary Education, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 30, 2020, No. 898].
URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyizagalnoi-serednoi-osviti-i300920-898> [in Ukrainian].
5. Kucheruk, O. (2014). Sotsiokul'turnyi rozvytok uchniv yak linhvometodychna problema. [Sociocultural development of students as a linguistic-methodological problem]. *Ukrains'ka mova i literatura v shkoli – Ukrainian Language and Literature in School*. Issue (2)112. Pp. 2–7 [in Ukrainian].
6. Kucheruk, O. (2008). Tekhnolohii movlennevoho rozvytku shkoliariv. [Technologies of students' speech development]. *Dyvoslovo*. Issue 10. Pp. 3–7 [in Ukrainian].
7. Kontseptual'ni zasady reformuvannia seredn'oi shkoly. Nova ukrains'ka shkola. [Conceptual principles of secondary school reform. New Ukrainian School].
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
8. Matsko, L. I., Hruba, T. L., Semenoh, O. M., & Symonenko, T. V. (2017). Ukrains'ka mova. 10–11 klasy. Prohrama dlia profil'noho navchannia uchniv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv. Filolohichni napriam, profil' – ukrains'ka filolohiia. [Ukrainian language. Grades 10–11. Program for specialized education in general secondary education institutions. Philological direction, specialization – Ukrainian philology]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> [in Ukrainian].
9. Pentyliuk, M. I. (2020). Tekstotsentrychnyi pidkhid do formuvannia leksyko-narodoznavchoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv humanitarnykh dystsyplin. [Text-centric approach to forming lexical and ethnographic competence of future teachers of humanities]. *Naukovyi visnyk Mykolaivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Pedagogichni nauky. – Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Pedagogical Sciences*. Issue 1. Pp. 210–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2020_1_39 [in Ukrainian].
10. Petruk, V. R., Holub, N. M. (2024). Shliakhy realizatsii tekstotsentrychnoho pidkhodu do navchannia ukrains'koi movy v chynnykh prohramakh ta pidruchnykakh dlia 10–11-kl klasiv profil'noi shkoly. [Ways to implement a text-centric approach to teaching the Ukrainian language in current curricula and textbooks for grades 10–11 of specialized schools]. *Arativs'ki chytannia–2024: zbirnyk tez dopovidei Vseukrains'koi students'koi nauково-praktychnoi internet-konferentsii, 17 travnia 2024 roku. – Arativski Readings–2024: Collection of abstracts of the All-Ukrainian Student Scientific and Practical Internet Conference, May 17, 2024*. Pp. 100–104. Nizhyn: Mykola Gogol NDU [in Ukrainian].
11. Polinok, O. V. (2018). Formuvannia hramatychnoi kompetentnosti uchniv 10 klasu z vykorystanniam metodu proektiv u protsesi navchannia ukrains'koi movy. [Formation of grammatical competence in 10th-grade students using the project method in the process of learning the Ukrainian language] *Dys ... kand. ped. nauk: 13.00.02. – PhD dissertation*. Kyiv, 241 p. [in Ukrainian].

12. Svirchuk, T. I. (2008). Robota z tekstom yak osnova vzaiemopov'iazanoho formuvannia komunikatyvnoi ta sotsiokul'turnoi kompetentsii. [Working with texts as a basis for the interconnected formation of communicative and sociocultural competencies]. *Pedahohichni nauky: Zbirnyk naukovykh prats' – Pedagogical Sciences: Collection of Scientific Works*. Issue 48. Pp. 100–103 [in Ukrainian].

13. Semelit, O. V. (2015). Tekstotsentrychnyi pidkhid u metodytsi vykladannia ukrains'koi movy yak zasib formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv. [The text-centric approach in the methodology of teaching Ukrainian as a means of forming students' communicative competence]. *Tavriis'kyi visnyk osvity – Tavriyskyi Bulletin of Education*. Issue (2)1. Pp. 237–245. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2015_2%281%29__44 [in Ukrainian].

14. Sydorenko, V. (2015). Linhvodydaktychni zasady navchannia syntaksysu y punktuatsii ukrains'koi movy uchniv 8–9 klasiv v umovakh onovlenoi osvitnoi paradyhmy. [Linguodidactic principles of teaching syntax and punctuation of the Ukrainian language to 8th–9th grade students under the updated educational paradigm]. *Ukrains'ka mova i literatura v shkoli – Ukrainian Language and Literature in School*. Issue 1. Pp. 7–19. URL: <http://surl.li/ulufci> [in Ukrainian].

15. Yarmolyuk, A. Sposterezhennia nad movoiu prozy M. Stelmakha pid chas vyvchennia skladnogo rechenia. [Observations on the language of M. Stelmakh's prose in the study of complex sentences]. URL: <http://lib.iitta.gov.ua> [in Ukrainian].

Holub N.

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language,
Literature, Cultural Studies, and Journalism
Nizhyn Mykola Gogol State University
nataliya19730902@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1161-2796

Petruk V.

Pedagogue-Organizer of the Tutors' Department,
Private Institution of General Secondary Education II–III Levels "Gymnasium A+"
petrukvika90@gmail.com
orcid.org/0009-0001-2828-4952

WAYS TO IMPLEMENT THE TEXT-CENTERED APPROACH TO LEARNING SYNTAX IN UKRAINIAN CLASSES

The article examines the problem of implementing the text-centric approach in Ukrainian language lessons in the 10th–11th grades of specialized schools. Through the analysis of linguistic and didactic research, the concept of the "text-centric approach" is defined, its key features are identified, and groups of text-creation skills are distinguished. Additionally, the issue of text-centrism, which is actively explored by contemporary domestic scholars, is highlighted. The focus is placed on the fact that implementing the text-centric approach helps students develop the ability to perceive and analyze texts of various types, styles, and genres, as well as assess their lexical richness and social significance.

The study emphasizes that the text rightly holds a prominent place in current Ukrainian language curricula and textbooks, as the development of communicative competence in specialized school students is one of the key objectives of language education. Working with texts as a foundation for learning fosters the integration of all types of speech activities.

The article explores ways to implement the text-centric approach, particularly through the introduction of a working model based on traditional and modern general didactic

principles of Ukrainian language teaching. This includes the use of sociocultural topics proposed in the current specialized-level curricula and the incorporation of a system of value-based concepts.

The authors emphasize the main stages of working with texts during the study of syntax and describe key innovative teaching methods such as problem-based learning, text analysis, and project-based learning. Special attention is given to various projects and tasks that can be applied in Ukrainian language lessons in the upper grades of specialized schools.

The research presents methodological recommendations for the use of innovative teaching methods in syntax acquisition, aimed at implementing the text-centric approach in Ukrainian language lessons in specialized schools.

Key words: text, text-creation skills, communicative competence, text-centric approach, text analysis method, project-based learning, specialized school.